

Узунова О. В.

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та
правосуддя
юридичного факультету
Запорізького національного університету*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ВЗАЄМНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Тлумачення поняття взаємної правової допомоги у кримінальних справах, виділення останньої в самостійний юридичний інститут носить не тільки теоретичний, але і прикладний характер, оскільки специфіка цього поняття визначає ті основні принципи, на яких здійснюються відповідні зносини між державами, а також ґрунтуються відносини в сфері взаємної правової допомоги у кримінальних справах компетентних органів держави один з одним і з іноземними компетентними органами, а також із громадянами.

Недиференційований підхід до інститутів правової допомоги та екстрадиції привів до включення в більшість українських двосторонніх угод про взаємну правову допомогу у кримінальних справах також питань видачі та здійснення кримінального переслідування. В результаті ж застосування до всіх цих різних правовідносин єдиних стандартів у відношенні кожної із цих форм міжнародного співробітництва зі здійснення кримінального правосуддя використовується максимальний перелік можливих підстав

відмови в наданні, хоча іноді сприяння, яке найчастіше виправдане лише в частині екстрадиції.

Тому питанням практичної значимості є розгляд аспектів правової допомоги у кримінальних справах у рамках цілісного юридичного інституту, що дає можливість критично оцінити сформульовані принципи міжнародного співробітництва в даній сфері. Зокрема, А. Маланюк вважає питання пов'язані з принципами міжнародного співробітництва, дискусійними в юридичній літературі, оскільки немає єдиного критерію, який покладено в основу пошуку системи принципів міжнародного співробітництва у кримінальних справах [1, с. 7].

До основоположних принципів міжнародного співробітництва при наданні правової допомоги у кримінальних справах, що впливають із міжнародних договорів України, варто віднести:

- взаємність співробітництва;
- добровільність співробітництва;
- дотримання суверенітету та безпеки договірних країн;

- застосування іноземного законодавства;
- відповідність прохання запитувачої країни законодавству виконуючої держави;
- рівність повноважень судово-слідчих органів договірних країн, які взаємодіють;
- забезпечення правового захисту та рівності повноважень учасників кримінального процесу на території договірних країн;
- реалізація умов договору за рахунок застосування національного законодавства;
- обмеження дії та застосування міжнародного договору територіями договірних країн;
- дотримання прав і інтересів третіх країн договірних відносин;
- обов'язок виконання договору;
- взаємодія на основі права, яке передбачено міжнародним договором;
- принцип законності.

При детальному розгляді сфери дії та застосування перерахованих принципів не виникає серйозних заперечень до них, крім принципу взаємності співробітництва та принципу дотримання суверенітету і безпеки. Ці принципи досить суперечливі й спірні, тому вимагають ретельного аналізу.

Неодмінна поступка частини суверенітету а саме застосування іноземного законодавства на прохання запитувачої сторони є дискреційним, але не імперативним принципом, оскільки можливість реалізації його залежить винятково від волі й розсуду запитуваної сторони. Названий принцип, крім того, суперечить наступному за ним принципу відповідності прохання запитувачої сторони законодавству виконуючої держави. Очевидно, що навіть при подібності не тільки правових систем, але й національних законодавств неможливо говорити про тотожність останніх, тому клопотання про надання правової допомоги не може повністю збігатися з положеннями матеріального й/або

процесуального права іншої країни.

Правомірно говорити лише про не протиріччя прохання основним принципам законодавства (насамперед, закріпленням у Конституції України). Для визначення наявності або відсутності можливого конфлікту інтересів двох сторін і створюються кожною державою процедури з розгляду запиту про надання правової допомоги іноземному компетентному органу.

Не можна говорити і про рівність повноважень судово-слідчих органів, що здійснюють взаємодію, оскільки в цьому випадку (якщо слідчі дії проводяться на території іншої держави) відбувається передача компетенції, що найбільше наочно проявляється у визначенні порядку й навіть самої можливості надання допомоги шляхом провадження обшуку або виймки. Наприклад, країнами англосаксонської системи права не будуть визнані повноваження іноземного суду на санкціонування обшуку в межах їхньої юрисдикції, а буде потрібна власна процедура, у ході якої правочинність обшуку може й не бути підтверджена.

Рівності інших учасників процесу також не існує - тут перекіс вже в іншу сторону, а отже, можна говорити про надлишкові права. Так, у випадку зі свідками останнім можуть надаватися додаткові привілеї й імунітети не властиві тим, які властиві застосовуваними національними компетентними органами в ході власного розслідування й розгляду кримінальної справи.

Положення про обмеження дії й застосування міжнародного договору територіями договірних сторін також не є безспірним, оскільки не враховує таких положень, як, наприклад, залучення третіх країн у випадку транзитного перевезення осіб, що утримуються під вартою і тимчасово

переданих іншій державі як свідків. А однією зі звичайних умов, що тягнуть відмову в наданні правової допомоги, є наявність у третій державі виправдувального вироку або рішення про відмову в порушенні кримінальної справи або про припинення кримінальної справи за той самий злочин, у зв'язку з яким запитується допомога.

Положення про дотримання прав і інтересів третіх країн взагалі не передбачено українськими міжнародними договорами про правову допомогу у кримінальних справах.

Поєднання ж принципів добровільності співробітництва та обов'язку виконання умов договору є взаємовиключним (принаймні, у пропонованому формулюванні).

І, на рещті, принцип взаємодії на основі права, передбаченого договором, навряд чи можна розділити, як коректний, стосовно юридичної термінології. Як відомо, існує право міжнародних договорів як одна з галузей системи міжнародного права. Власне міжнародний договір є об'єктом міжнародного права і його основним джерелом. Однак немає окремого права окремого договору, а є сукупність включених у нього норм. Тому більш правильно буде говорити про взаємодію не на основі права, передбаченого договором, а у формі, межах і на умовах, передбачених договором.

З огляду на викладене, основні принципи надання правової допомоги у кримінальних справах можна визначити в такий спосіб:

- взаємність у питаннях обов'язковості для сторін умов договору а також поваги та дотримання суверенітету і безпеки сторін;
- обумовленість нормами договору порядку, меж і форм правової допомоги;
- визнання компетенції іноземної держави у кримінальній справі, в зв'язку з якою запитується допомога;

- поступка частини суверенітету при провадженні дій за участю громадян іншої держави;

- допустимість застосування іноземного законодавства при виконанні процесуальних дій, а також оперативних-розшукових заходів щодо запиту іншої держави - у тій мірі, в якій це не суперечить основним принципам запитуваної держави.

Реалізація принципу поступки частини суверенітету при провадженні дій за участю громадян іншої держави, проявляється як у відмові запитуючої держави від власної юрисдикції у випадку гарантій, що дають свідкам і іншим особам, допитуваним у процесі взаємної правової допомоги, так і у визнанні запитуваною державою можливості залучення до кримінальної відповідальності його громадян запитуючою державою - за злочини проти іноземного правосуддя (зокрема, за дачу свідомо неправдивих свідчень і експертних висновків). Хоча, запропоноване О. Виноградовою [2, с. 90] формулювання принципу поступки частини суверенітету (застосування іноземного законодавства) як "вимушеної дії" викликає заперечення, оскільки жодна держава у сфері міжнародного співробітництва при наданні правової допомоги не може примусити іншу застосувати власне процесуальне законодавство. Виходячи із власного суверенітету, держави самі приймають рішення про можливість проведення запитуваних дій із застосуванням іноземного кримінально-процесуального закону [3, с. 70].

Принцип визнання компетенції іноземної держави та принцип допустимості застосування іноземного законодавства забезпечують допустимість отриманих у рамках взаємної правової допомоги доказів, оскільки без визнання цього під сумнів може бути поставлена як у запитуваної, так і в

запитуючої держави сама законність вжиття процесуальних заходів у кримінальній справі, яка розслідується іншою державою.

У цьому контексті хотілося б зупинитися докладніше на деяких проблемах, що виникають у зв'язку з використанням документів і доказів, отриманих в порядку правової допомоги.

Визначення допустимості доказів, представлених за запитом української сторони іноземними компетентними органами, оцінка даних доказів повинні проводитися відповідно до вимог Кримінально-процесуального кодексу України (далі - КПК України). Для визнання припустимості доказів, отриманих у порядку взаємної правової допомоги на підставі міжнародного договору України, наявні матеріали повинні свідчити про дотримання сукупності обов'язкових процедур і умов міжнародного договору, національного законодавства виводуючої держави, а також встановленого порядку оформлення й направлення міжнародного слідчого доручення.

Діючим кримінально-процесуальним законодавством питання про критерії допустимості доказів, отриманих в іноземних державах, або ж відсутніх, не врегульоване, таким чином, визнання допустимих доказів, отриманих у рамках взаємної правової допомоги на практиці спричиняє певні труднощі.

Звичайно в додаткових матеріалах до міжнародних слідчих доручень містяться судові рішення про надання правової допомоги, різні банківські документи (залежно від виду досліджуваних операцій або рахунків), інші документи (наприклад з державних органів, що займаються реєстрацією), протоколи допитів свідків, протоколи обшуків, документи про накладення арештів (судові ордери, виконавчі написи й т.п.), у ряді випадків предмети (печатки, штампи, факсиміле), які використовувалися при скоєнні злочинів.

Звичайний переклад таких документів і приєднання їх до справи означає, що вони підлягають використанню винятково в тій процесуальній формі, що надана їм іноземними судовими й слідчими органами. Це спричиняє, найчастіше, відмову судів від визнання їхньої значної частини доказами. Так визнання досудовим слідством отриманого іноземного протоколу допиту свідка цим же видом доказів, припускає обов'язок суду допитати цього свідка в силу принципу безпосередності дослідження доказів. Подібні процесуальні наслідки визначають значні організаційні труднощі у вигляді збільшення терміну судового розгляду справи та збільшення судових витрат і т.д.

Часом виникаючі проблеми взагалі непереборні (наприклад, коли особа, що є свідком в українській кримінальній справі, звинувачена в іноземному кримінальному процесі, вона вправі взагалі відмовитися від дачі яких-небудь показань). В результаті суди, пов'язані з обраною досудовим слідством формою прилучення до справи іноземних доказів, не визнають такими ті з них, які важко дослідити в кримінальному процесі безпосередньо (протоколи допитів свідків, показання під присягою і т.д.).

На нашу думку, в умовах, коли в українському кримінально-процесуальному законодавстві відсутні правові приписи про визнання фактичних даних, отриманих за кордоном, доказами нарівні з отриманими в Україні, основним, методом цього є розгляд документів і протоколів іноземних слідчих дій, як припустимі докази за умови їхньої адаптації до вимог КПК України.

Однак закріплення в українському законодавстві основних принципів доказового права стосовно до безпосередньої міжнародної правової допомоги сприяло б усуненню сумнівів, що виникають при оцінці доказів,

отриманих у рамках взаємної допомоги у кримінальних справах. У число відповідних принципів включити наступні:

по-перше, процесуальні дії, виконані іноземними компетентними органами в порядку правової допомоги, на підставі клопотання компетентного українського органу та відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства, що діє в запитуваній або запитуючій державі, мають таку ж юридичну силу, як і процесуальні дії, виконані компетентними українськими органами, що направили відповідне клопотання;

по-друге, протоколи слідчих дій, виконаних компетентними органами запитуваної сторони з дотриманням вимог внутрішнього законодавства, прилучаються до матеріалів справи як докази й, поза залежністю від формальних особливостей зміцнення, оцінюються за своїм фактичним змістом як протоколи аналогічних слідчих дій, складені безпосередньо українськими компетентними органами;

по-третє, документи та докази, отримані в рамках взаємної правової допомоги у кримінальних справах не вимагають іншої

форми їхнього запевнення, крім зазначеної у відповідному договорі, на підставі якого допомога потрібна;

по-четверте, документи, які на території запитуваної держави розглядаються як офіційні документи, будучи наданими компетентними іноземними органами, у порядку виконання клопотання про надання правової допомоги у кримінальній справі, користуються на території України доказовою силою офіційних документів.

Список використаної літератури:

1. Малашок А. Г. Проведення у кримінальних справах, пов'язане з міжнародними відносинами, за законодавством України // Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - Л., 2004. - 20 с.
2. Виноградова О. Принципи міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю // Право України. - 1999. - № 4. - С. 86 - 92.
3. Волєводз А. Г. Концептуальні проблеми совершенствования регламентации уголовно-процессуальных аспектов международного сотрудничества в проекте УПК РФ // Юрист. - 2001. - № 1. - С. 59-72.